

**ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ”**

**ПЕДАГОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ПЕДАГОГИКА И УПРАВЛЕНИЕ НА
ОБРАЗОВАНИЕТО”**

МАРИАНА ИВАНОВА МИНЧЕВА- РИЗОВА

**МОДЕЛИ
ЗА СЕКСУАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ
НА УЧЕНИЦИ ОТ VI-VII клас**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**на дисертационен труд
за придобиване на образователна и научна степен „доктор“,
в област на висше образование 1. Педагогически науки,
професионално направление 1.2. Педагогика,
научна специалност „Теория на възпитанието и дидактика“**

**НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
проф. д-р Иван Иванов**

**Шумен
2014**

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на заседание на катедра „Педагогика и управление на образованието” при Педагогическия факултет на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски”, проведено на 15.09.2014г.

Дисертантът работи като главен асистент по педагогика в катедра „Науки за образованието” на Департамент за информация, квалификация и продължаващо образование – Варна към Шуменски университет „Епископ Константин Преславски”.

Дисертационният труд е с обем 305 страници. От тях 294 страници са текст-изложение, а 11 страници - литература и интернет-ресурси. Приложенията (144 страници) са обособени в отделно книжно тяло. Използваната литература съдържа 194 източници, от които 165 на кирилица и 29 на латиница. Представени са 43 диаграми и 41 таблици.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 20.12.2014г. от 10 часа в зала №211, Педагогически факултет на ШУ „Епископ Константин Преславски” на открито заседание на научното жури.

Материалите по защитата са на разположение в кабинет №107, I етаж, Корпус 1, ШУ „Епископ Константин Преславски”.

1. Обща характеристика на дисертационния труд

Изследователският интерес към темата е провокиран от факта, че днешното училище не отговаря на актуалните потребности на психо-сексуалното и полово-ролево развитие на учениците. Сексуалното образование все още се затваря предимно в проблематиката на сексуалното и репродуктивно здраве. Не са реализирани възможностите му да се развие като интердисциплинарна „територия”, включваща в себе си различни методологически подходи за анализиране на сексуалното поведение, усвояване на полови роли и изграждане на самочувствие на основата на половата принадлежност.

В отговор на това, настоящият труд предлага анализ на цивилизационното развитие на отношението към *пола* и *сексуалността*, на свързаните с него парадигми на научното познание, които от своя страна предопределят развитието на сексуалното образование. Очертани са основните подходи за сексуално образование и се проследява отражението им върху развитието на сексуалното образование в българското училище. Направен е критичен анализ на нормативната база и програмите за сексуално образование.

На основата на очертаното метапознание за пола и сексуалността, и посредством анализа на образователната документация и практика, се разкриват ограниченията на подходите за конструиране на програмите за сексуално образование и се предлага алтернативен подход за конструиране на програми за сексуално образование.

Въпреки теоретичния анализ, настоящият труд като цяло е прагматично ориентиран, защото се опитва да обоснове специфични изисквания към целите и съдържанието на сексуално-образователните програми и да предложи конкретен модел за сексуално образование, насочен към развитие на умения за междуполово разбирателство на учениците от VI -VII клас.

Обект на изследване е сексуалното образование на учениците в българското училище. **Предмет** на изследване са моделите за сексуално образование на учениците от VI-VII клас.

Целта на изследването е да се обоснове модел за обучение (съдържание и технология) на ученици от VI-VII клас за развитие на техните умения за междуполово разбирателство, който интегрира философски, социо-културни и психологически познания за пола и сексуалността, и е приложим във формите за свободно избираема подготовка, в часа на класа и извънучилищните дейности.

Реализирането на целта е свързано с изпълнението на следните **задачи**:

1. Анализират се подходите за изследване на пола и сексуалността. Разкриват се методологическите измерения на „мъжкото“ и „женското“ за познавателното, социално, нравствено, психическо и духовно развитие на човека.

2. Разкриват се основни тенденции в развитието на сексуалното образование и анализират се подходи за конструиране на програми за сексуално образование, актуални за българската и други образователни системи.

3. Идентифицират се образователни дефицити в съдържанието на съвременното сексуално образование и дефинират се изисквания за конструиране на образователно съдържание, насочено към развитие на интегративна група познавателни, личностни и социални умения на учениците от VI-VII клас, означена като умения за междуполово разбирателство.

4. Идентифицират се основни проблеми и затруднения на 12-14 годишните ученици в процеса на формиране на тяхната Аз-концепция на основата на половата принадлежност и в процеса на взаимодействие с другия пол.

5. Конструират се и експериментално изследват се модели за обучение на ученици от VI-VII клас, предназначени за работа във формите за свободно избираема подготовка, в часа на класа, извънучилищните дейности.

Изследователските намерения позволяват да се формулира следната работна **хипотеза**: Прилагането на модел за обучение, предназначен за работа с ученици от VI-VII клас във формите за свободно избираема подготовка, в часа на класа и извънучилищните дейности, създава условия за развитие на умения за междуполово разбирателство на учениците и за удовлетворяване на актуални потребности, свързани с тяхното психо-сексуално и полово-ролево развитие.

Методиката на изследването включва анализиране на научни публикации, образователни програми, методически ръководства, учебни помагала и образователни практики; диагностициране на умения на учениците; конструиране на образователен модел и провеждане на експеримент. Диагностичните процедури се осъществяват с помощта на тестова батерия, анкетно проучване, въпросници за самооценяване и наблюдение.

Експерименталното изследване обхваща 102 ученика на възраст 12 - 14 години (VI – VII клас) от СОУ „Гео Милев” и ОУ „Антон Страшимиров” в гр.Варна, разпределени в две групи - експериментална и контролна.

Данните от емпиричното изследване са подложени на статистическа обработка.

2. Структура и съдържание на дисертационния труд

В структурно отношение трудът се състои от увод, три глави, обобщение и заключение, литература. В самостоятелно книжно тяло са представени приложения и методическо ръководство: „Умения за развитие на междуполово разбирателство“.

В **увода** се обосновава необходимостта от изследването и неговата актуалност. Определят се обектът, предметът, целта, задачите, хипотезата и методиката на изследване.

Първа глава е със заглавие: „Полът и сексуалността в рефлексивността на човека”. Нейното съдържание е структурирано в два параграфа.

Първият параграф е озаглавен „Цивилизационно развитие на отношението към пола и сексуалността (исторически преглед)”. Представят се аргументи за еволюцията на отношението към пола като към духовна категория, които ни позволяват да обобщим, че историята на отношението към пола може да се опише като история на институционализирането на страха, свързана с определяне на нормите в сферата на пола и сексуалността. Посредством религията, морала, правото и науката *страхът* като дълбоко емоционално и субективно отношение се преобразува в познавателно отношение, и ангажира вниманието по посока на адекватността (ценността) на нормите – отразяват ли те действителните (истинни) характеристики на явленията, свързани с пола и сексуалността, спрямо които са определени.

Анализът на развитието на отношението към пола, сексуалността и междуполовите отношения показва, че колкото и да са разнообразни дискурсите към представената проблематика, те се разгръщат в три посоки: (1) полът и сексуалността като проблематика на тялото; (2) полът и сексуалността като проблем на духа (метафизически, нравствен, познавателен, психичен, ценностен) и (3) полът и сексуалността като социален (политически, икономически, правен, културологичен) проблем. Затова, във **втори параграф**: „Пол и познание“, от позициите на **биологическия, социо-културния, субективно-личностния и философски** подход, се разглежда категориалната сложност и многокомпонентност на *пола* и *сексуалността*, заради което са обект на постоянен интерес и изследвания. Всеки един от тези подходи има своите преимущества, но не изчерпва проблема за половата диференциация, сексуалността и взаимоотношенията между половете.

Главните ограничения на подходите се отнасят до подценяване на фундаменталните прилики между половете и до преувеличаване на поведенческите различия между тях. Основните аргументи, които афишират тези подходи (еволюционно установените биологични различия или полово-ролевата специфика на поведението), често служат за обосноваване на вече съществуващи и формиране на нови предразсъдъци във взаимоотношенията между мъжете и жените, както и за утвърждаване на дискриминационни практики на полова основа.

За съжаление, в много изследвания, методологически разработвани в контекста на редица социогенетични, био-генетични, био-социални, психо-социални и социо-културни теории, се представят резултати, които обслужват настоящото статукво на неравнопоставеност на двата пола. Изводите от тези изследвания, проведени с ограничен брой мъже или жени, се екстраполират и използват за обобщения относно всички мъже и жени, и позволяват половото различие да се утвърждава като непреодолимо, неподлежащо на абстрахиране, символ на фундаментално разделение или антагонизъм в природата и обществото.

Философският подход (базиран на онтологични, гносеологически, нравствени и други интерпретации на пола) разкрива пътя към интегриране на останалите подходи, но аргументите му са трудно достъпни и нямат големи шансове да станат доминиращи в прагматиката. Масовото съзнание предпочита социалните и биологическите аргументи, въпреки че имаме достатъчно много основания да разглеждаме пола в рамките на проявленията на духовното и от тази отправна точка да търсим психо-социалните, социо-културните и философските му измерения.

В края на първа глава са направени изводи, отнасящи си до природата на човека като онтологично, биологично и интрапсихично единство на *мъжко* и *женско*. Духовната

същност и двойствената природа на **пола** се проявяват в това, че той едновременно е единство на **мъжко и женско**, както и на **телесност и душевност**. **Полът и сексуалността** характеризират екзистенциалната самота на човека, показват неговата отделност (различност) като мъж или жена, но едновременно с това са атрибути на интегритета на човека. Чрез тях той се възпроизвежда като вид, род и дух. **Дуалността на човека задава идеята за диалог и разбиране**. Самото съществуване на различия е условието, загатването, че е възможно разбирането и че то може да се научи.

Глава втора е озаглавена: „Пол и образование”.

В **първия параграф** – „Тенденции в развитието на сексуалното образование” е представен и анализиран значим международен опит в разработването и приложението на отделни подходи и модели за сексуално образование.

Във **втори параграф** е направен обзор на развитието на сексуалното образование в България. Анализират се нормативната база и програмите за сексуално образование, одобрени за приложение в българското училище. Проблемите на сексуалното образование са идентифицирани по отношение на:

(1) съществуващите **стандарты за учебно съдържание**, което има отношение към постигане на целите на сексуалното образование и присъства интегрирано в рамките на различни учебни предмети: малко са на брой; дефинирани са с едно и също съдържание за ученици от различни възрасти; ориентирани са предимно към сексуално здраве;

(2) **оскъдното учебно съдържание** по задължителната и задължителноизбираемата подготовка: **приоритетно е интегрирано в съдържанието на** учебния предмет „Биология и здравно образование“ (културно-образователна област „Природни науки и екология”), което предпоставя фокусът на работа с младите хора да е върху предоставяне на

естествонаучни познания за пола, и то разглеждан главно в репродуктивните му функции.

(3) **силната централизация в образованието:** поставя административни и финансови бариери пред училищата за провеждане на собствени политики за сексуално образование.

(4) **съдържанието на учебни програми,** методически ръководства и учебни помагала за сексуално образование, предлагани **за работа в СИП, в часа на класа, в извънкласни и извънучилищни форми:** акцентът отново е върху сексуалното здраве.

(5) **учителите,** които желаят и са подготвени да водят образователен процес, реализиращ целите на сексуалното образование: малко са, нуждаят се от перманентно обучение и текуща супервизия от независими външни оценители.

(6) **качеството на подготовката** на бъдещите педагогически кадри във висшите училища и проблеми на **текущата им квалификация:** необходимост от нови учебни програми, съобразени със световните тенденции в методологията и планирането на сексуалното образование, отнасящи се както до утвърждаването му в парадигмата на „умения за живот”, така и до включването му в по-широкия контекст на образованието за личностно и социално развитие.

(7) **готвенето на промяна** в нормативната уредба (според проекта за нов закон за предучилищното и училищното образование): създаване на ДОИ на здравно образование, но без обособяването на самостоятелен и задължително изучаван учебен предмет.

В **трети параграф** са представени някои ограничения на два от основните подходи за конструиране на програмите за сексуално образование в училище – здравнообразователния и джендър-подхода.

Анализирането на логическата рамка, в която се конструират здравнообразователните програми, подлага на съмнение възможностите им да отговорят на потребностите на

психо-сексуалното и полово-ролево развитие на подрастващите. Представени са следните аргументи:

- Целите на здравнообразователните програми са с превантивна насоченост: да се предизвестят възрастово обусловени физиологични и психични промени; да се предупреди за възможни отклонения в сексуалното развитие и поведение; да се сигнализира за вредни хигиенни навици и привички; да се развенчаят сексуални митове. Реализирането на тези цели изисква **взаимоотношенията** между половете да се разглеждат предимно в **здравно-медицински контекст**. Социо-културните, психологически, нравствени, правни, метафизически и др. аспекти на взаимоотношенията обикновено остават извън полезрението на образователните програми, или тяхното включване в съдържанието им е подчинено на основната идея за превенция на репродуктивното здраве.

- Превантивната насоченост на здравнообразователното съдържание създава условия, първоначален ориентир на подрастващите в сексуалните взаимоотношения да бъде **страхът**: в норма ли са темповете и посоката на собственото развитие; неизбежни ли са неблагоприятията в общуването с представителите на другия пол. Защото другите, посредством рисковото им поведение, лесно се идентифицират като потенциална заплаха, а отношението към тях се трансформира в недоверие и враждебност.

- В контекста на превенция на риск, интересът към особеностите в развитието на другия пол е силно занижен. В най-добрия случай той съществува, за да докаже различието (в смисъл на постулирането му - Какво е да си мъж? и Какво е да си жена?). Ако се спре дотук, без различието да бъде подложено на социално-психологически и философски анализ, позицията на различен лесно може да утвърди едно бъдещо безучастно отношение към проблемите на другия пол. Този аргумент дава основания настоящото сексуално образование да се определи като **моносексуално**, защото разчита основно на потребността на

отделния индивид от информация за собственото полово развитие (предимно като био-физиология) и пренебрегва социалната перцепция като важен механизъм за самопознание.

- **Учениците често губят интерес към здравния подход** на разглеждане на междуполовите отношения, защото от собствен опит знаят, че нездравословното поведение е производно на проблемите между двата пола, а не обратното.

- Здравното образование, реализирано в методологическата рамка на холистичния подход към здравето и „развитие на жизненоважни умения“, също крие риск да не постига целите си, тъй като създава впечатление у обучаемите, че всички проблеми на човека се свеждат до различни аспекти от здравето му. Това разбиране елементаризира човешкото битие, защото свежда пълноценното съществуване до здравна защитеност и **поставя знак на равенство между умения за здравословен начин на живот и жизненоважни умения.**

Настоящите разбирания, които Джендър-подходът утвърждава към пола, сексуалността и междуполовите отношения, на свой ред поставят под съмнение възможността да се конструира с тяхна помощ рационално учебно съдържание, подпомагащо психо-сексуалното и полово-ролево развитие на учениците. На практика, едни от най-популярните тези на привържениците на Джендър-подхода (сравняването на междуполовите отношения с интеркултурна комуникация и изискването на правни гаранции за защита на половата идентичност) предлагат в скрита форма същата интерпретация на пола и сексуалността, която се афишира от биологизаторския подход, заради което утвърждават стари и „произвеждат“ нови стереотипи за междуполово възприемане.

Един от съществените недостатъци на сравняването на междуполовите отношения с интеркултурна комуникация е свеждането на разбирателството между двата пола до развитие на техните умения за адаптация един спрямо друг. Чрез това се търси реализиране на поведенческо изразяване на разбирането,

но не се постига действителната рефлексия на разбирането. В програмите за обучение на възрастни (тренинги), които се разработват от позициите на тази стратегия, се включва съдържание, чрез което се работи за коригиране на собствения поведенчески стил и развитието на умения за опознаване, съобразяване и привикване към различията на другия пол.

Заимстването на съдържание от корекционната и компенсаторна работа с възрастни по проблемите на междуполовото общуване, е неподходящо при конструиране на сексуално образователно съдържание, предназначено за подрастващи. Потребностите и дефицитите на младите хора в сферата на междуполовите отношения са от различно естество. Те имат нужда да усвояват критично полово-ролевите модели.

Опитите за налагане на еднакво отношение към представителите на двата пола с помощта на правно-политически средства среща съпротиви и обществено неразбиране, заради утвърдените с векове дискриминационни практики, налагани в общественото съзнание като дължимо поведение на двата пола един към друг. Често аргументите за „естествено присъщата“ уязвимост на жените и на общностите с нетрадиционна сексуална ориентация, с които си служат защитниците на правата, се възприемат като привилегия, а не като право.

Критичният анализ на подходите за конструиране на съдържанието на сексуалното образование дава основание да се потърсят алтернативни възможности за неговото усъвършенстване. В четвърти параграф е представен **алтернативен подход за конструиране на програми за сексуално образование.**

Като тръгва от философските основания за съществуването на пола и сексуалността като **атрибути на интегритета на човека**, посредством които се осъществява неговата индивидуална, социална и културна идентификация, алтернативният подход поставя изискване съдържанието на сексуалното образование да включва познания за пола и

сексуалността, които осигуряват пълноценно психо-сексуално развитие на личността. Необходимо е обучението, което е в състояние да удовлетвори тези изисквания, да се основава на следните **принципи**:

1. Да подчертава фундаменталната прилика и равнопоставеност между половете, зададени чрез природата на човека като онтологично, биологично и интрапсихично единство на **мъжко и женско**.

2. Да обяснява функциите на пола за познанието (самопознанието) на човека и на света.

3. Да разкрива социално-психологическите механизми за формиране на негативни междуполови нагласи и предразсъдъци.

4. Да мотивира развитието на специфични умения за междуполово взаимодействие като основни личностни и социални умения, посредством които се постига индивидуална пълноценност.

Да се разглежда пола в рамките на проявленията на духовното и да се търси прагматичната стойност на неговите психо-социални, социо-културни и философски измерения, от гледна точка на дидактическото им (съдържателно) редуциране за целите на сексуалното образование, означава ангажиране с развитието на специфични умения на личността. Природата на тези умения е интердисциплинарна и с оглед на тяхното интегрално представяне (за целите на настоящата работа) могат да се определят като **умения за междуполово разбирателство**.

С понятието **междуполово разбирателство** се очертава практическото поле, в което социално - психологическо, културологическо и философско познание си дават среща, за да разкрият ценностни и прагматично ориентирани стратегии за развитие на взаимоотношенията между двата пола.

Отнесено към сферата на междуполовите отношения, **разбирането** предполага специфични умения, чрез които се преодоляват типичните за двата пола затруднения в сферата на общуването. Ако „**да разбираш**” означава да проявяваш

емпатия като способност за съпричастие спрямо различни социални роли и състояния на околните (по Дж. Х. Мийд, М. Розенберг), то, без съмнение, способността да предвидиш и съпреживяваш реакциите и настроенията на другия пол е ценно социално-психологическо умение.

В **културологичен** план процесът на *разбиране* акцентира върху осъзнаването на нагласите и предразсъдъците във възприемането и общуването с другия пол, които са продукт на обществено-историческото развитие и особеностите на културната среда.

Тъй като взаимоотношенията между двата пола са първите, които илюстрират взаимоотношения на основата на някакво различие, те се явяват базови за разбиране на взаимоотношенията между всички останали социални общности, обособени и противопоставени според определени различия помежду им. Тогава, нравственото поведение в любовта (отговорност, толерантност, свобода, доверие и др.) е образец за дължимо поведение не само между двата пола, но и между другите социални групи, разделени върху основата на най-разнообразни различия. В този смисъл, уменията за разбиране на другия пол са **базови социални и личностни умения**, а тяхното усвояване е необходимо условие за справяне във всякакви ситуации на социално взаимодействие.

Философският аспект на *разбирането* включва разнообразие от онтологически, аксиологически и гносеологически контексти, отнасящи се до уменията да се открива смисъла на половата диференциация и значението на познанието за пола и сексуалността, както и да се тълкуват действията на представителите на другия пол.

Разбирането на другия е способност, която тръгва от гносеологическите измерения на различието и в пределите на познанието за универсалното открива социалното значение на *разбирането* като *разбирателство*, съгласие, взаимно отстояване на човешките права.

Способността за **разбиране на другия пол** би трябвало да се постави като интегрално ядро в съдържанието на сексуалното образование. От тази гледна точка бихме могли да изведем като приоритетни развитието на:

- познавателните способности на личността в контекста на познанието за пола;
- позитивна Аз-концепция на основата на половата принадлежност;
- социални умения за ефективни междуполови взаимодействия.

Тези три приоритета в целите на сексуалното образование биха могли да се представят (декомпозират) чрез следния комплекс от умения и нагласи, които се очаква учениците да развият:

1. Умения за ориентиране в метапознанието за пола

1.1. Осъзнаване на пола като средство за познание, като единство на духовност и телесност; като визуализация на двете начала (**мъжкото и женското**) в проявлението на **цялото**.

1.2. Развитие на умения и нагласи за възприемане на пола като средство за разбиране на различието и равноценността между хората. Развитие на чувствителност към хармонизиране на междуполовите взаимоотношения.

2. Изграждане на позитивна Аз-концепция на основата на половата принадлежност

2.1. Умения за изследване на собствените чувства и проблеми, резултат от взаимодействието с другия пол.

2.2. Умения за изследване на собствените нагласи и предразсъдъци, свързани с възприемането на своя и другия пол. Проблематизиране на традиционни нагласи и стереотипи във възприемането на мъжа и жената.

2.3. Саморефлексия, свързана с познанието за пола: изследване на собствените чувства в процеса на познанието за пола и междуполовите отношения; разбиране на познанието за

другия пол (и междуполовите отношения) като източник за самопознание; самоосъзнаване на своето друго полови начало.

2.4. Умения и нагласи за изграждане на положителна Аз-концепция на основата на половата принадлежност – самоуважение, осъзнаване на собствената значимост и достойнства чрез характеристиките на пола.

2.5. Умения за контрол и управление на собствените негативни емоции и чувства, породени от общуването с представители на другия пол.

3. Социални умения

3.1. Умения за общуване с представители на другия пол: готовност за споделяне на проблеми, свързани с взаимодействието между двата пола; осъществяване на емпатична връзка; активно слушане; даване и получаване на обратна връзка; сполучливо изразяване на чувства чрез средствата на вербална и невербална комуникация (речеви етикет и език на тялото) и др.

3.2. Умения за ориентиране в различни модели на приемливо и неприемливо поведение в ситуации на междуполово взаимодействие. Разширяване на представите на учениците за приемливо (допустимо) поведение на представителите на двата пола.

3.3. Умения за справяне с проблеми и конфликти, предизвикани от междуполово неразбирателство. Умения за аргументирано и толерантно водене на дебати по проблемите на отношенията между половете.

3.4. Умения за работа в екип с представители на другия пол. Умения за оказване на помощ и подкрепа на инициативите на другия пол.

3.5. Умения за идентифициране на ситуации на дискриминационно отношение на основата на половата принадлежност.

3.6. Овладяване на стратегии за отстояване на собствените права, произтичащи от половата принадлежност и поемане на отговорност за правата на представителите на другия пол.

Необходимостта от развитие на *умения за междуполово разбиранелство* поставя следните изисквания към целите и съдържанието на сексуално-образователните програми:

1. Развитието на позитивни нагласи за възприемане на другия пол да бъде поставено в цялостния контекст на познанието за собствения пол и развитието на позитивен Аз-образ на основата на половата принадлежност

2. Развитието на позитивен Аз-образ на основата на половата принадлежност да черпи ресурси от развитието на самоосъзнаването за своето друго (полово) начало.

3. Проблематизирането на традиционните нагласи във възприемането на половите роли да бъде поставено в контекста на изследването на собствените нагласи и предразсъдъци, свързани с възприемането на другия пол.

4. Развитието на базовите социални умения на личността да бъде поставено в интегративна връзка с развитието на специфични умения за междуполово общуване и умения за оказване на подкрепа в психосексуалното развитие на другия.

5. Да се подкрепи социалното развитие на личността в полето на междуполовите отношения чрез развитие на нагласи за изясняване на ценности и умения за отстояване на права.

Трета глава от съдържанието на дисертационния труд е посветена на модела за сексуално образование, насочен към развитие на умения за междуполово разбиранелство на учениците от VI -VII клас.

В **първи параграф** - „Организация и методика на изследването“ са представени целите, задачите и етапите на емпиричното изследване, критериите и показателите за диагностика и методиката на емпиричното изследване.

Целта на емпиричното изследване е да се установят възможностите за развитие на умения за междуполово разбирателство на учениците от VI-VII клас чрез включването им в експериментално обучение по специално разработен модел (програма) за сексуално образование.

Постигането на целта предполага преминаване през следните етапи на работа:

Първият етап на емпиричното изследване обхваща провеждане на входни диагностични процедури за установяване на особеностите на самопознанието на основата на половата принадлежност на учениците от VI-VII клас. Получените резултати задават ориентири за конструиране на съдържанието и технологията на експерименталната образователна програма.

Вторият етап на емпиричното изследване може да се опише като процес на дидактическо конструиране, който има за цел да създаде образователен модел за работа с ученици от VI – VII клас, адекватен на, изложените в тази разработка изисквания, и на резултатите от входното проучване. Този етап включва поредица от дейности:

1) Дефиниране на целите и задачите на образователната програма.

2) Конструиране на образователно съдържание и технология на обучение.

3) Апробиране на програмата.

4) Разработване на методическо ръководство (книга за учителя).

Третият етап от емпиричното изследване има за цел да провери ефективността на предложената образователна програма, което предполага изпълнението на следните задачи:

1) Провеждане на експерименталното обучение с ученици от VI и VII клас.

2) Диагностициране на изследваните групи умения, установяване на различията между измерените средни равнища

на уменията на учениците от контролната и експерименталната група и проверяване на тяхната значимост.

3) Идентифициране на доминиращите тенденции (ако съществуват) в развитието на уменията на учениците, които са резултат от проведеното обучение.

Четвъртият етап от емпиричното изследване обхваща обработване, обобщаване и анализ на резултатите от емпиричното изследване.

Разработването на системата от критерии и показатели за оценяване на резултатите от работата с образователния модел е извършена на основата на дефинираната група умения във Втора глава, чието развитие трябва да се търси в контекста на психо-сексуалното развитие на подрастващите.

Таблица №1

Критерии	Показатели	Подпоказатели
1. Ориентиране в метапознанието за пола.	1.1. Разбиране на пола като интегративно понятие в познанието за битието.	Ученикът: 1.1.1. Възприема пола като средство за познание. 1.1.2. Ориентира се в значението на пола като единство на духовност и телесност.
	1.2. Възприемане на пола като средство за разбиране на различието и равноценността между хората.	Ученикът: 1.2.1. Интерпретира пола като предположено различие, изискващо разбиране в междуполовите отношения. 1.2.2. Осмисля възможностите за екстраполация на уменията за междуполово разбирателство в отношенията между други социални общности. 1.2.3. Аргументира равноценността на половете и проявява интерес към възможностите за хармонизиране на междуполовите взаимоотношения.

<p>2. Изграждане на положителна Аз-концепция на основата на половата принадлежност.</p>	<p>2.1. Изследване на взаимодействието с другия пол</p>	<p>Ученикът: 2.1.1. Рефлектира върху своите чувства, свързани с взаимодействието с другия пол. 2.1.2. Идентифицира собствени проблеми и постижения, резултат от взаимодействието с другия пол. 2.1.3. Осъзнава отношението на другите към начина, по който изразява своите чувства и решава проблеми, провокирани от взаимодействието му с другия пол.</p>
	<p>2.2. Изследване на собствените нагласи и предразсъдъци, свързани с възприемането на своя и другия пол.</p>	<p>Ученикът: 2.2.1. Идентифицира собствени негативни нагласи и предразсъдъци, свързани с възприемането на своя и другия пол. 2.2.2. Проблематизира традиционни нагласи и стереотипи във възприемането на мъжа и жената. 2.2.3. Умее да разграничава предразсъдъчните от рационалните аргументи по отношение на полово-ролевото стереотипизиране.</p>
	<p>2.3. Самопознание и позитивна самооценка на основата на половата принадлежност.</p>	<p>Ученикът: 2.3.1. Обективно идентифицира собствени качества (силни и слаби страни), свързани с половата принадлежност. 2.3.2. Притежава увереност на основата на половата идентификация: описва позитивно своята полова идентичност и полова роля; има нагласа за цялостно самовъзприемане - чрез двете полови начала (в контекста на интрапсихичната андрогинност); контролира негативните си емоции и чувства; притежава готовност за поемане на отговорност за собствените полого-ролеви избори.</p>

3. Социални умения	3.1. Умения за ориентиране в различни модели на приемливо и неприемливо поведение в ситуации на междуполово взаимодействие.	Ученикът: 3.1.1. Идентифицира агресивни и неагресивни модели на поведение в отношенията с другия пол. 3.1.2. Умее да съобразява поведението си с общоприетите правила за дължимо поведение към другия пол и със ситуациите, в които попада. 3.1.3. Насърчава другите да се придържат към стил на поведение, адекватен на общоприетите правила за дължимо поведение.
	3.2. Умения за общуване с представителите на другия пол.	Ученикът: 3.2.1. Владее средствата на ефективната вербална и невербална комуникация с представителите на другия пол: осъществява емпатична връзка, активно слуша, дава и получава обратна информация, сполучливо изразява чувства, владее речевия етикет и езика на тялото. 3.2.2. Умее да споделя с представители на другия пол свои чувства и проблеми, свързани с междуполовите отношения. 3.2.3. Умее да съпреживява и разбира чувствата и проблемите на представителите на другия пол.
	3.3. Умения за отстояване равноценността на половете.	Ученикът: 3.3.1. Умее да разрешава конфликти, възникнали в сферата на междуполовите отношения: 1) ясно дефинира спорния проблем; 2) изразява собствените потребности и интереси като се съобразява с потребностите и интересите на другата страна. 3) обсъжда заедно с другата страна възможностите за разрешаване на

		<p>конфликта по пътя на сътрудничеството.</p> <p>3.3.2. Умее да работи в екип с представители на другия пол:</p> <p>1) оказва помощ и подкрепа на инициативите на другия пол;</p> <p>2) съдейства за равнопоставено участие на половете в работа на екипа.</p>
--	--	--

За всеки критерий и показател е подбран метод и е разработен съответен диагностичен инструментариум, който да позволи събирането на необходимата за статистическа обработка и анализ информация (Вж. Таблица № 2).

Процесът на моделиране на образователната практика обхваща следните етапи: дефиниране на целите и задачите на образователната програмата, конструиране на образователното съдържание и технологията на обучение, разработване на ръководство за учителя.

Първият вариант на програмата за обучение е апробиран с ученици от VI и VII клас в рамките на свободноизбираема подготовка (СИП) по гражданско образование. Този вариант на Програмата е публикуван и се препоръчва от Министерството на образованието.

Усъвършенстването на програмата е свързано с квалификационната дейност в ДИКПО - Варна, където се провеждат обучения на учители за работа с програми за сексуално образование. За обучението на учителите е разработен тренинг „Умения за междуполово разбиране”.

Експерименталното изследване е планирано според изискванията за провеждане на експеримент с контролна група и тестване след въздействието. Планът на експерименталното изследване включва изравняване на изходните параметри на контролната и експерименталната група, провеждане на експерименталното събитие и провеждане на заключителното измерване.

Таблица №2

Таблица за връзката между критерии, показатели и подпоказатели и диагностичен инструментариум

Диагностичен инструментариум	Критерии, показатели и подпоказатели									
	Ориентиране в метапознанието за пола			Изграждане на положителна Аз-концепция на основата на половата принадлежност			Социални умения			
	1.1. Разбиране на пола като интегративно понятие в познанието за битието		1.2. Възприемане на пола като средство за разбиране на различичното и равенствеността между хората	2.1. Изследване на взаимодействието с другия пол		2.2. Изследване на собствени-те нагласи и предрасъдъци, свързани с възприемането на своя и другия пол.	2.3. Самопознание и позитивна самооценка на основата на половата		3.1. Умения за ориентиране в различни модели на приемливо и неприемливо поведение в ситуации на между-полово взаимодействие	3.2. Умения за общуване с представители на другия пол
	Подпоказател 1.1.1.	Подпоказател 1.1.2.		Подпоказател 2.1.1.	Подпоказател 2.1.2.		Подпоказател 2.1.3.	Подпоказател 2.3.1.		
	Подпоказател 1.1.1.		Подпоказател 1.2.1.		Подпоказател 2.2.1.		Подпоказател 2.3.1.		Подпоказател 3.1.1.	
	Подпоказател 1.1.2.		Подпоказател 1.2.2.		Подпоказател 2.2.2.		Подпоказател 2.3.2.		Подпоказател 3.1.2.	
			Подпоказател 1.2.3.		Подпоказател 2.2.3.				Подпоказател 3.1.3.	
									Подпоказател 3.2.1.	
									Подпоказател 3.2.2.	
									Подпоказател 3.2.3.	
									Подпоказател 3.3.1.	
									Подпоказател 3.3.2.	

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Въпросник №1 Самовъзприемане на основата на половата принадлежност (входно проучване)			*		*	*	*	*				*						*	*		
Въпросник №2 Самовъзприемане на основата на половата принадлежност (входно проучване)					*				*	*		*	*	*							
Въпросник №3 Изследване на полово-ролеви стереотипни представи (изходно проучване)									*	*	*										
Въпросник №4 за изследване на собствените чувства и поведение в ситуации на взаимодействие с върстници от другия пол (изходно проучване)						*	*	*					*		*	*	*	*			*

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Гестова батерия - Задачи и въпроси за самостоятелна работа (I.1)	*	*	*	*	*																
Гестова батерия - Задачи и въпроси за самостоятелна работа (I.2)									*	*	*										
Гестова батерия - Задачи и въпроси за групова работа (II.1) Обсъждане и разиграване по роли на ситуации в малки групи														*	*	*	*	*	*	*	*
Гестова батерия - Задачи и въпроси за групова работа (II.2) Проблемни ситуации за обсъждане и дискусия в малки групи					*									*	*	*	*	*	*	*	*

За диагностициране на изходното равнище на двете групи са разработени два въпросника и тестова батерия. Емпиричните данни от тестовата батерия са подложени на статистическа обработка – проверка на статистически хипотези (посредством t-критерий на Стюdent).

Във **втори параграф** - „Анализ на резултатите от входно проучване на учениците (VI-VII клас)“ са идентифицирани особеностите в самовъзприемането на основата на половата принадлежност на учениците от VI и VII клас. Диагностицирано е началното състояние и на някои полово-ролеви схематизирани нагласи и стереотипи, отнасящи се до възприемането на своя и другия пол.

Входното проучване на някои особености в Аз-концепцията на основата на половата принадлежност на избраната извадка ученици от VI и VII клас, позволи да бъдат наблюдавани същностни характеристики на полово-ролевата социализация и идентификация, които се потвърждават и в други изследвания на полово-ролевото развитие на подрастващите през този възрастов период. По-важните сред тях са:

1. Нарастване на субективната чувствителност (когнитивна, емоционална) към полово-специфичните различия и социално утвърдената диференциация на полово-ролевите норми.

2. Преминаване през противоречиви мисли и чувства по отношение на собствената Аз-концепция на основата на половата принадлежност.

3. Противоречиво отношение към представителите на другия пол, граничещо на моменти с противопоставяне и отрицание на тяхната значимост и роля.

4. Затруднено позитивно самовъзприемане на основата на половата принадлежност, особено при момичетата.

5. Укрепване и затвърждаване на половоролевите стереотипи в Аз-концепцията под силното въздействие на

стереотипните нагласи и поведение на връстниците и други референтни общности и фактори (медии, телевизия, Интернет)

6. Желание за справяне с актуалната за възрастта задача - учене на по-добро междуполово взаимодействие.

Анализирането на резултатите от входното проучване дава възможност на изследвателя детайлно да идентифицира някои проблеми и затруднения на изследваните ученици във връзка с формирането на тяхната положителна Аз-концепция на основата на половата принадлежност, които са обособени в три съдържателни центрове (области).

1. Проблеми и затруднения, характеризиращи състоянието на самопознавателните умения и личната увереност на основата на половата принадлежност на изследваните ученици;

2. Проблеми и затруднения, характеризиращи състоянието на полово-ролевите стереотипни нагласи на изследваните ученици;

3. Проблеми и затруднения, характеризиращи състоянието на уменията на учениците да изследват взаимоотношенията с другия пол.

Във връзка с изброените затруднения са дефинирани потребности на учениците в съответните съдържателни области.

Идентифицирането на потребностите на изследваните ученици е ключов момент през първия етап на емпиричното изследване, тъй като задава ориентири за съдържателното и технологично конструиране на експерименталната образователната програма, както и за окончателно дефиниране на целите на образователната програма.

Третият параграф от дисертацията представя модела за сексуално образование на учениците от VI-VII клас. Той се състои от учебна програма и методическо ръководство (книга за учителя), в което е описана технологията на интерактивното обучение с учениците, според съдържанието на предложената програма.

В рамките на училищното обучение, образователният модел може да се използва за провеждане на свободно избираемата подготовка (СИП) на учениците от VI-IX клас по гражданско образование, психология, етика и философия, за часовете на класа, както и за извънкласните и извънучилищни форми на дейност. Учебната програма може да бъде включена като самостоятелен модул в по-общии образователни курсове, или отделни нейни теми да се използват при разработването на компоненти от съдържанието на културно-образователна област „Обществени науки и гражданско образование”.

Образователният модел предлага разнообразни дидактически процедури (методи и техники), които могат да бъдат приложени в рамките на учебните предмети и програми от други културно-образователни области от общообразователния минимум.

Моделът е подходящ да се използва и в полето на неформалното образование за обучение на млади хора от 12 до 18 години (лидери, доброволци и др.) по проблемите на равноценността на половете. Много от идеите в образователното съдържание успешно могат да се използват за работа с деца и от други възрастови групи, както и с възрастни.

С модела могат да работят учители от различни специалности, педагогически съветници, класни ръководители и специалисти от извънучилищните институции за работа с деца и др., на които се препоръчва да преминат през съответен курс на обучение за ориентирание в спецификата на учебното съдържание и технология на обучение.

Целите на обучението са формулирани в съответствие с поставените изисквания към разработването на съдържанието на сексуалното образование и в съответствие с потребностите на изследваните ученици, идентифицирани в процеса на входното проучване.

В съдържанието на образователната програма са обособени четири тематични линии: **самопознание и увереност на**

основата на половата принадлежност; полово-ролеви стереотипи; взаимоотношения с представители на другия пол (особено с връстници); познание и метапознание за пола.

Четвъртата тематична линия - **познание и метапознание за пола** интегрира идеята за пола като средство за разбиране на различията и равноценността на хората, както и за хармонизиране на техните взаимоотношения. Заради това, тя присъства в учебното съдържание по два начина, както чрез самостоятелни теми, така и посредством съдържателни акценти в обсъждания, дискусии, упражнения, предложени в рамките на други теми.

Темите в образователната програма са разработени с помощта на дискусии, обсъждания, ролеви игри, решаване на казуси и ситуации, и други интерактивни методи и техники, предполагащи интензивно взаимодействие между участниците в обучението, включително между представителите на двата пола.

В следващата Таблица №4 е представена част от Програмата с очакваните резултати и съдържанието: теми, понятия, контекст и дейности, междупредметни връзки.

**Образователна програма за развитие на умения за междуполово разбиране
на ученици от VI-VII клас**

Таблица №4

I. Очаквани резултати на равнище програма	II. Учебно съдържание			
	Очаквани резултати по теми	Основни понятия	Контекст и дейности за учебната програма	Възможности за междупредметни връзки (VI-VII клас; VIII -XII клас)
1.	2.	3.	4.	5.
<p>Възприемане на пола като средство за познание.</p> <p>Ориентиране в значението на пола като единство на духовност и телесност.</p> <p>Учениците да интерпретират пола като предпоставено</p>	<p align="center">Тема 2 „Защо трябва да има полово разделение?“</p> <p>Очаквани резултати: 1. Учениците да осмислят пола като духовна категория. 2. Учениците да проблематизират традиционни разбирания относно еволюционните основания за появата на полово диференцирани видове. 3. Учениците да развият позитивен Аз-образ на основата на половата си принадлежност.</p>	<ul style="list-style-type: none"> *предназначение на половата диференциация. *полово и безполово възпроизводство *партеногенеза *репродуктивно клониране *хармония и духовно единство между половете. *андрогин–андрогиния *норми на половото възпроизводство 	<p>На учениците трябва да се даде възможност да:</p> <ul style="list-style-type: none"> - се включат в игрова симулация, изискваща равнопоставеност на участниците, диалогичност и проява на творчество. - договарят правила за ефективна работа в група. 	<p>История и цивилизация (VII клас) Еволюция на човешкия вид – Хомо Сапиенс Философия (XI клас) <i>Теми:</i> „Философия и човек”, „Светът като преходност и вечност”, „Философското изследване”, „Човек и общество”, „Аз и философията”. <i>Понятия:</i></p>

<p>различие, изискващо разбиране в междуполовите отношения.</p> <p>Осмисляне на възможностите за екстраполация на уменията за междуполово разбирателство в отношенията между други социални общности.</p>				<ul style="list-style-type: none"> ▪ човек, ▪ природа, ▪ причинност, ▪ Бог, ▪ вечност, ▪ прогрес, ▪ производство, ▪ култура. <p>Логика (IX клас) <i>Тема:</i> „Истина и аргументация”. <i>Понятия:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ дедукция, ▪ индукция.
<p>Развиване на нагласи и умения за философска рефлексия- да изследват и дефинират трудно доловими понятия.</p> <p>Осмисляне на разнообразието като атрибут на съществуващото и развиване на</p>	<p style="text-align: center;">Тема 3 „Мъжкото и женското начало”</p> <hr style="width: 20%; margin: auto;"/> <p>Очаквани резултати: 1. Учениците да се запознаят със символиката мъжко – женско според древноизточните философски учения 2. Учениците да осмислят диалектиката на мъжкото и женското като онтологично зададени начала.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • онтологичните начала мъжко - женско • диалектика мъжко - женско • символиката мъжко – женско в древноизточната философия • интрапсихическо равновесие на мъжко и женско 	<p>На учениците трябва да се даде възможност да:</p> <ul style="list-style-type: none"> - се включват в дейности (ролева игра, анализ на текстове, групово съчиняване на истории) в рамките на които аргументират тези, изразяват чувства, споделят опит; - развиват своето абстрактно мислене 	<p>История и цивилизация (VII клас) Античният човек пред боговете ; Духът и културата на античния свят Български език (VII, VIII клас) Съчинение разсъждение – отговор на въпрос, аргументативен</p>

<p>чувствителност към различията.</p>	<p>3. Да се предизвика интерес към проблемите на половата равенност и хармонизирането на междуполовите взаимоотношения. 4. Да се предизвика рефлексия на учениците спрямо собствената личност като интрапсихическо равновесие на мъжко и женско</p>		<p>чрез метафоричната образност на мъжкото и женското; - развиват умения за работа в малка група с представителите на двата пола</p>	<p>текст, есе. Философия (XI клас) <i>Тема:</i> „Философското изследване”. <i>Понятия:</i> ▪ познание, ▪ самопознание, ▪ съмнение, истина.</p>
<p>Подлагане на съмнение на шаблоните в мисленето за възможните и дължими взаимоотношения между представителите на двата пола.</p> <p>Идентифициране на предразсъдъчната природа на полова-ролевите стереотипни твърдения.</p> <p>Учениците да се ориентират към комплексен стил на</p>	<p style="text-align: center;">Тема 6 „Различие и равенство: мъже – жени!”</p> <hr/> <p>Очаквани резултати: 1. Учениците да актуализират свои стереотипни нагласи за междуполово възприемане и да проблематизират някои предразсъдъци, свързани с отношението към другия пол. 2. Да се предизвикат позитивни чувства и нагласи за възприемане на представителите на другия пол като равностойни партньори.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • пол и социални роли: приятел, съученик; • междуполово разбирателство; • равностойно партньорство; • общуване между двата пола; • промени във взаимоотношенията между половете, опосредствани от възрастта; 	<p>На учениците трябва да се даде възможност да: - се поставят в ситуации, изискващи критично самовъзприемане и сравняване на самооценките, които имат като представители на своя пол и като група, с оценките от техните връстници от другия пол. Предлага им се възможност да упражняват своите умения за оценяване и самооценяване, да тълкуват</p>	<p>Български език (VII клас) Съчинение разсъждение – отговор на въпрос. Български език (VIII клас) Есе. История и цивилизации (VI клас) Съжителство на хора от различни религии и езикови и културни общности Литература (X клас)</p>

<p>полово-ролево поведение извън полово-ролевата схематичност.</p> <p>Учениците да изграждат комплексни представи за себе си и да формират позитивни нагласи за самовъзприемане.</p> <p>Разкриване на взаимовръзките между начина на самооценяване, самочувствието на личността и възможностите ѝ за самопознание.</p>			<p>противоположни оценки, да поставят въпроси и да обосновават тези, свързани с оценяването на поведения и качества на личността.</p> <p>- открит сходство във възгледите и разбиранията си за възможно разбирателство между представителите на двата пола;</p> <p>- идентифицират причините, които им пречат и помагат в общуването с представителите на другия пол;</p>	<p>Човекът и съдбата в епохата на Ренесанса Философия (XI клас) <i>Тема:</i> „Философското изследване” Понятия: ▪ познание, ▪ съмнение, истина.</p> <p>Психология (IX клас) <i>Тема:</i> „Процесът на опознаване на себе си”. Понятия: ▪ общуване между връстници, откровеност, автентичност.</p>
<p>Възприемане на идеята за разбирателството между хората като отношение, предпоставено от разнообразието.</p> <p>Учениците се ориентират във</p>	<p style="text-align: center;">Тема 7 „Предубежденията - подвижните пясъци за нашето мислене”</p> <hr style="width: 20%; margin: auto;"/> <p>Очаквани резултати: 1. Учениците да продължат със самоизследване на своите</p>	<ul style="list-style-type: none"> • пол и предрасъдъци; • пол и ценности; • гордост на основата на половата принадлежност; • оценяване на 	<p>На учениците трябва да се даде възможност да:</p> <p>- работят в изследователска общност от връстници, чрез която всеки участник, самостоятелно и</p>	<p>Български език (VII клас) Метафоричен израз. Психология (IX клас) <i>Тема:</i> „Процесът на опознаване на себе си. Аз и</p>

<p>взаимните очаквания по повод на общуването и взаимодействието с представителите на другия пол.</p> <p>Усвояване на стратегии за формиране на адекватна и положителна самооценка.</p> <p>Идентифициране и обясняване на причините, от които зависи развитието на позитивната самооценка на младите хора.</p>	<p>предубеждения, отнасящи се до възприемането на представителите на другия пол.</p> <p>2. Да се продължи проблематизирането на широко разпространените в обществото стереотипни половеоролеви твърдения.</p> <p>3. Разширяване на възприятията на учениците за своеобразно и допустимо в индивидуалното поведение у представителите на другия пол. своите мисли и чувства.</p>	<p>достоинствата и негативите, свързани с проявите на мъжественост и женственост</p> <ul style="list-style-type: none"> • типично - особено – единично в представите за пола 	<p>групово, да има възможност да търси аргументи за и против широко разпространени половеоролеви стереотипни твърдения.</p> <p>На учениците трябва да се даде възможност да:</p> <ul style="list-style-type: none"> - работят в изследователска общност от връстници, чрез която всеки участник, самостоятелно и групово, да има възможност да търси аргументи за и против широко разпространени половеоролеви стереотипни твърдения. 	<p>моята сексуалност”;</p> <p>„Личностни различия и общуване”.</p>
--	---	--	--	--

Четвърти параграф представя анализ и оценка на резултатите от експеримента.

В тази част на дисертационния труд, в отговор на въпроса, дали обучението посредством конструирания образователен модел е фактор за развитие на уменията, дефинирани в теоретичната част на изследването, са представени резултатите на учениците на изхода на експерименталното изследване.

Анализирани са три отделни групи резултати, събрани с помощта на различни диагностични инструменти, с оглед проследяване на динамиката и тенденциите в развитието на диагностицираните умения на изследваните ученици.

I. Резултатите на учениците, оценени на изхода на експерименталното изследване с помощта на тестовата батерия, доказват, че експерименталното обучение (в съответствие със заложения модел) съдейства за балансирано развитие на представените групи умения на учениците: (1) за ориентиране в метапознанието за пола; (2) за изграждане на положителна Аз – концепция на основата на половата принадлежност и (3) за ефективни междуполови взаимодействия.

Тези резултати са представени в следната таблица:

Таблица №5

**Средни аритметични стойности, измерени¹ за уменията на
учениците от експерименталната и контролната група и резултати
от проверка на хипотези (Т–критерий)**

Ho: $\bar{X}_k = \bar{X}_e$; H1: $\bar{X}_k < \bar{X}_e$
 $t_T [\alpha=0.01; f=100] = 2.39$

Групи умения	Контролна група		Експериментал- на група		t_{em} / t_T
	\bar{X}_k	σ	\bar{X}_e	σ	
1.1. Разбиране на пола като интегративно понятие в познанието за битието.	1.6	0.60	2.4	0.49	$t_{em} > t_T$ (7.27) (2.39)
1.2. Възприемане на пола като средство за разбиране на различието и равноценността между хората.	1.9	0,81	2.9	0,57	$t_{em} > t_T$ (7.09) (2.39)
2.1. Изследване на собствените чувства и поведение, свързани с взаимодействието с другия пол.	2.1	0.53	2.7	0,49	$t_{em} > t_T$ (5.88) (2.39)
2.2. Изследване на собствените нагласи и предразсъдъци, свързани с възприемането на своя и другия пол.	1.8	0,48	3	0,60	$t_{em} > t_T$ (6.15) (2.39)
2.3. Позитивно самовъзприемане на основата на половата принадлежност.	1.7	0,69	2.6	0,68	$t_{em} > t_T$ (6.52) (2.39)
3.1. Умения за ориентиране в различни модели на приемливо и неприемливо поведение в ситуации на междуполово взаимодействие.	2	0.88	3.1	0.81	$t_{em} > t_T$ (6.43) (2.39)
3.2. Умения за общуване с представители на другия пол.	1.6	0,56	2.5	0,73	$t_{em} > t_T$ (6.87) (2.39)
3.3. Умения за отстояване равноценността на половете.	1.4	0,45	2.4	0,77	$t_{em} > t_T$ (7.69) (2.39)

¹ Уменията са измерени по скала от 1 до 4, в съответствие с описаната диагностична процедура (вж. Трета глава, Методика на експерименталното изследване).

Ефективността на проведеното експериментално обучение е потвърдена с помощта на статистически метод за проверка на хипотези (t-критерий). За статистическата обработка на данните е използван t-критерий на Стюдънт. Знакът на t-критерия показва насоката на различието.

Резултатите показват, че алтернативната хипотеза се потвърждава по отношение на всички посочени групи умения.

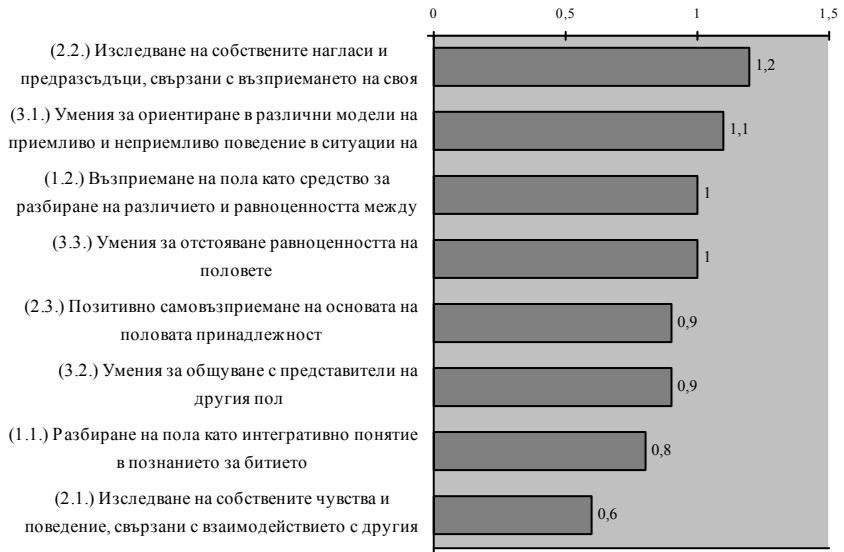
Най-категорично алтернативната хипотеза се потвърждава по отношение на групите умения: (3.3.) Умения за отстояване равноценността на половете; (1.1.) Разбиране на пола като интегративно понятие в познанието за битието; (1.2.) Възприемане на пола като средство за разбиране на различието и равноценността между хората; (3.2.) Умения за общуване с представители на другия пол.

Средните стойности, отразяващи ръста на развитие на уменията на учениците от експерименталната група (Диаграма №35), също показват, че съществува баланс между развитието на отделните групи техни умения. Разликата между най-високия и най-ниския ръст на развитие на измерените групи умения е само 0.6. Този факт (заедно с посочените по-горе факти) свидетелства, че проведеното експериментално обучение е създавало условия за комплексно развитие на всички групи умения.

Най-висок ръст на развитие бележат групите: (2.2.) Изследване на собствените нагласи и предразсъдъци, свързани с възприемането на своя и другия пол; (3.1.) Умения за ориентиране в различни модели на приемливо и неприемливо поведение в ситуации на междуполово взаимодействие; (1.2.) Възприемане на пола като средство за разбиране на различието и равноценността между хората; (3.3.) Умения за отстояване равноценността на половете. Това показва ориентацията на обучението към рефлексивните способности на подрастващите по отношение на осмисляне и проблематизиране на свои поведенчески модели и насочване към овладяване на практически

модели, водещи до подобряване на техните междуличностни взаимодействия и взаимното отстояване на права.

Диаграма №35
Ранжиране на групите умения според ръста им на развитие за
учениците от експерименталната група

2

II. Динамика на полово-ролевите стереотипи на учениците, резултат на експерименталното обучение

Сравняването на резултатите от отговорите на изследваните ученици по пол и клас от контролната и експерименталната групи потвърждават някои изводи, направени по повод на входящото проучване.

По отношение на учениците от **контролната група (КГ)** резултатите показват за пореден път следното:

1) Още в шести клас момчетата и момичетата се ориентират безпогрешно в хомогенните послания на обществото по отношение на полово-типизираните схеми за мислене и поведение.

2) В шести клас, при момчетата, в сравнение с момичетата, се отчита по-високо равнище на проява на полово-ролеви стереотипни разбирания към другия и към своя пол, граничещи с утвърждаването на негативни нагласи и предразсъдъци.

Настоящите резултати не следва да се тълкуват еднозначно положително в полза на по-голямата склонност на момичетата да се отнасят по-критично към полово-ролевите стереотипи. Те са показател за по-бавното ориентиране на момичетата, в сравнение с техните връстници, в полово-ролевите послания на обществото, както и за по-трудното закрепване на тези послания в тяхното съзнание, заради традиционно по-неблагоприятната полово-ролева позиция, която обществото отрежда на жените. Полово-ролевият опит на дванадесетгодишните момичета е все още твърде беден, за да са в състояние да идентифицират предразсъдъчната природа на полово-ролевите стереотипи и аналитично да им се противопоставят. Те по-скоро спонтанно реагират с неодобрение на изразеното подценяване на представителите на техния пол в стереотипните твърдения и, заедно с това, не са много сигурни в своя избор, защото не получават достатъчно подкрепления за правилността му от социалната среда.

3) Момичетата в седми клас са склонни в по-голяма степен, в сравнение с момичетата в шести клас, да подкрепят стереотипните твърдения.

Разбира се, познаването на полово-ролевите стереотипи все още не означава, че личността ги е приела и ги е включила в своята Аз-концепция. Нежеланието на момичетата да проблематизират стереотипните твърдения, или да се позоват на собствен опит за тяхното опровергаване не трябва да се тълкува еднозначно. То може да означава както непоставяне под

съмнение на широко разпространените сред обществото полово-ролеви нагласи, така и притеснение и неумение да се изрази собствено мнение - да се представят аргументи и да се отстоява позиция, различна от общоприетата за техния пол.

Безспорно е обаче, че седмокласничките от контролната група са склонни в по-голяма степен да изразяват съгласието си с полово-определените ролеви стандарти. Техните резултати почти се изравняват с тези на съучениците им от същата група.

Сравняването на резултатите на контролната група по класове и пол показва, че момчетата в седми клас демонстрират по-критично отношение към представените стереотипни твърдения, отколкото момчетата в шести клас и момичетата в седми клас.

Сравнителните резултати на изследваните ученици по пол и клас от **експерименталната група** (ЕГ) показват различна картина от тази на представените до тук тенденции за представителите на двата пола от контролната група. Има основания да се твърди, че тази промяна е непосредствен ефект от осъщественото с учениците експериментално обучение.

1) При седмокласничките от експерименталната група не се наблюдава скок в подкрепата на стереотипните твърдения, в сравнение с момичетата в шести клас от същата група, какъвто е налице при седмокласничките спрямо шестокласничките от контролната група. Резултатите от отговорите на момичетата в шести и седми клас от експерименталната група, са почти изравнени.

Момичетата от експерименталната група в седми клас демонстрират по-слаба колебливост в отношението си към стереотипните твърдения, отколкото момичетата в седми клас от контролната група

2) Момичетата от експерименталната група в седми клас не се притесняват да изразят несъгласие и критично да коментират предложените стереотипни твърдения, така както се притесняват техните връстнички в седми клас от контролната група.

Момчетата от експерименталната група, независимо от това дали са в шести, или в седми клас, много по-свободно, в сравнение с техните връстнички от контролната група, изразяват собствено мнение, представят аргументи и отстояват позиция, различна от общоприетата за техния пол.

3) Момчета от шести клас, които са преминали през експерименталното обучение, показват по-голяма чувствителност към стереотипните твърдения от въпросника и повишават критичното си отношение към тезите, представени в тях, в сравнение с шестокласниците от контролната група.

Момчетата от експерименталната група в шести клас демонстрират много по-добри умения да привеждат рационални доказателства, оборващи тезите в представените стереотипни твърдения, в сравнение с момчетата от контролната група в шести клас.

4) Момчетата и момчетата от експерименталната група в шести и седми клас показват изравнени възможности за диагностициране на предразсъдъчната природа на стереотипните полово-ролеви твърдения, представени във въпросника.

Те, в сравнение с техните връстници от контролната група, много по-рядко си служат само с постулати или с негативни емоционални изрази, когато изразяват несъгласие с представената теза, като: “Това не е вярно/това не е така!”; “Не съм съгласен/а!”; „Глупости!”. Докато учениците от контролната група (особено момчетата в шести и момчетата в седми клас) са склонни, когато отхвърлят определено стереотипно твърдение, да го преформулират в ущърб на представителите на другия пол, учениците от експерименталната група правят опити за логически обосновани преформулировки, чрез които показват несъстоятелността на тезите, представени в стереотипните твърдения.

III. Динамика в саморефлексията на учениците, резултат от експерименталното обучение

Въз основа на резултатите на учениците, диагностициращи състоянието на позитивното им самовъзприемане и увереност на основата на половата принадлежност, за контролната група са наблюдавани следните особености:

1) Момчетата в шести клас се самовъзприемат по-позитивно и демонстрират по-висока увереност на основата на половата принадлежност, отколкото момчетата в шести клас и момчетата в седми клас.

2) Момчетата в седми клас се самовъзприемат значително по-позитивно и демонстрират по-висока увереност на основата на половата принадлежност, отколкото момчетата в седми клас и момчетата в шести клас.

При сравняване на състоянието на позитивно самовъзприемане и увереност на основата на половата принадлежност при момчетата и момичетата от шести и седми клас в **експерименталната група** наблюдаваме следните различия:

1) Момчетата в шести клас и момичетата в седми клас демонстрират приблизително еднакво висока степен на позитивно самовъзприемане и увереност на основата на половата принадлежност, като малко по-високи са резултатите на момичетата в седми клас.

2) Момчетата в седми клас се самовъзприемат по-позитивно и демонстрират по-висока увереност на основата на половата принадлежност, отколкото момичетата в седми клас, но разликата в техните резултати е значително по-малка, отколкото разликата в резултатите на момичетата и момчетата от контролната група в седми клас.

3) Момчетата в шести и седми клас демонстрират приблизително еднакво висока степен на позитивно самовъзприемане и увереност на основата на половата

принадлежност, като малко по-високи са резултатите на момчетата в седми клас.

Потвърдени са предварителните очаквания, че в ситуации на симпатия и благоразположение, изследваните по-лесно подлагат на анализиране своите чувства и поведение, отколкото в ситуации на отхвърляне и конфликт.

Сравнението на резултатите от саморефлексията на учениците в двата вида ситуации (на симпатия и благоразположение, или на отхвърляне и конфликти) показва, че когато срещат позитивното отношение на представителите на другия пол, мнозинството от тях също описват себе си и другите по позитивен начин. Освен това, положителните емоции, които преживяват, им помагат по-обективно да преценяват адекватността на реакциите си спрямо ситуацията, в които попадат, по-лесно да търсят обратна връзка за поведението си, както и по-лесно да коментират постиженията и проблемите във взаимоотношенията си с представителите на другия пол.

В ситуации на симпатия и благоразположение, демонстрирано от връстниците им от другия пол, наблюдаваме следните особености в резултатите на изследваните ученици от VI - VII клас:

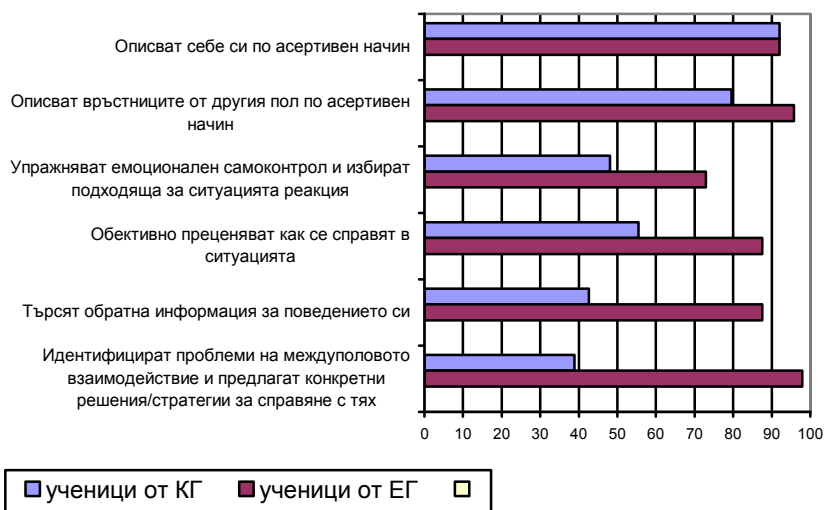
1) Момчетата от КГ демонстрират по-добър контрол и по-адекватна самооценка на чувствата и поведението си в ситуации на симпатия и благоразположение, демонстрирано от връстниците им от другия пол, което означава, че вероятно те притежават и по-добри умения за взаимодействие с връстниците от другия пол в тези ситуации, в сравнение с изследваните момчета от КГ.

2) В експерименталната група картината е различна. Момчетата от ЕГ постигат в по-висока степен контрол над емоционалните си реакции и вероятно притежават по-висока увереност на основата на половата принадлежност, в сравнение с момчетата от ЕГ.

3) Сравняването на обобщените резултати на контролната и експерименталната групи показва, че учениците от ЕГ постигат по-високи резултати по всички показатели за диагностициране на уменията за позитивна саморефлексия над емоциите и поведението в ситуации на взаимодействие с представителите на другия пол.

По-високият самоконтрол над емоционалните реакции и по-добрите умения за справяне в ситуации на взаимодействие с представителите на другия пол, които учениците от ЕГ демонстрират, са доказателство за това, че те притежават по-висока увереност на основата на половата принадлежност.

Диаграма №42
Рефлексия в ситуации на симпатия и благоразположение към връстниците от другия пол

Когато изследваните рефлектират върху своите чувства и поведение в ситуации на отхвърляне и конфликти с връстниците от другия пол, картината на състоянието на самопознавателните

умения се променя. Отрицателните емоции повлияват неблагоприятно резултатите на изследваните ученици, диагностициращи техните умения за позитивна саморефлексия.

Въпреки измерените по-ниски стойности на уменията за позитивна саморефлексия в ситуации на отхвърляне и конфликти с връстниците от другия пол, при съпоставяне на резултатите на изследваните групи се запазват основните тенденции в състоянието на самочувствието на учениците върху основата на половата им принадлежност, констатирани и при изследването, осъществено с помощта на другите диагностични инструменти, използвани за целите на настоящия експеримент.

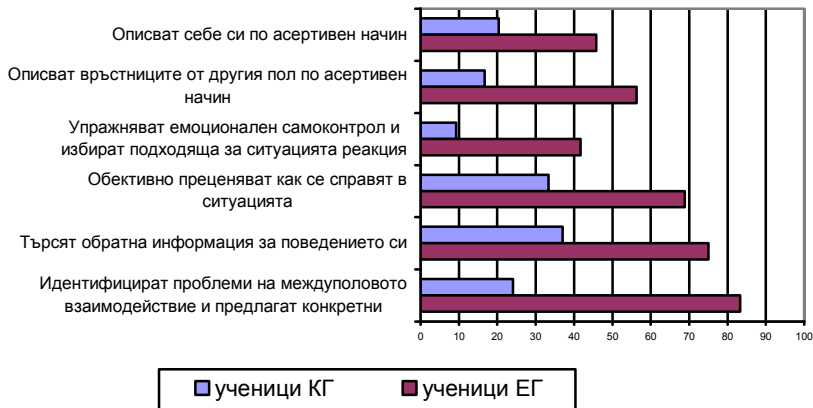
1) При сравняване на резултатите по пол на изследваните ученици от КГ се установява, че, в ситуации на отхвърляне/антипатия и конфликти с връстници от другия пол, момчетата демонстрират отново по-висока степен на контрол над емоционалните си реакции и по-висока увереност на основата на половата принадлежност, в сравнение с момчетата.

2) Момчетата от ЕГ демонстрират по-добри умения за справяне с негативните си емоции в ситуации на отхвърляне и конфликти с връстници от другия пол, отколкото момчетата от ЕГ.

3) Сравняването на обобщените резултати на контролната и експерименталната групи показва, че учениците от ЕГ демонстрират значително по-висок самоконтрол над негативните си чувства, по-добри умения за взаимодействие с представителите на другия пол в ситуации на отхвърляне/антипатия и конфликти с връстници от другия пол, и следователно - по-висока увереност на основата на половата принадлежност (Вж. Диаграма №43).

Диаграма №43

Рефлексия в ситуации на отхвърляне и конфликти с връстници от другия пол

Очертаната динамика в саморефлексията на учениците, резултат от експерименталното обучение, позволява да се направят следните изводи:

1) Дефицитите в емоционалния самоконтрол на учениците се отразяват неблагоприятно върху взаимодействието им с представителите на другия пол. Те повлияват съществено уменията им за справяне в ситуации на взаимодействие с представителите на другия пол и за рефлексия над собственото поведение, и следователно се отразява неблагоприятно върху тяхното позитивно самовъзприемане на основата на половата принадлежност.

2) Негативните емоции на учениците са бариера за обективен анализ над собственото поведение в ситуации на взаимодействие с представителите на другия пол, за идентифициране на проблеми в междуполовото общуване, както и за търсене на възможности за тяхното преодоляване.

Този извод доказва още веднъж необходимостта от присъствие в учебните програми, ориентирани към развитие на

уменията на младите хора за междуполово взаимодействие, на достатъчно по обем учебно съдържание, подпомагащо обучаваните в идентифициране на потребностите им в емоционалната сфера и в ориентирането им към подходящи начини за изразяване на чувства. От тази гледна точка, теми, ориентирани към справяне с гнева и други негативни чувства, към трениране на умения за изразяване на чувствата по подходящ начин, стават задължителен компонент на обучение, насочено към развитие на уверено поведение и повишаване на самочувствието (асертивността).

Във връзка с тези наши разсъждения е и следващият извод, произтичащ непосредствено от представените различия в резултатите на учениците от контролната и експерименталната групи:

3) Учениците от експерименталната група демонстрират значително по-добро самочувствие на основата на половата принадлежност, което, според нас, се дължи на осъщественото експериментално обучение.

Те показват по-добри умения за обективно преценяване качествата на своите реакции в ситуациите на взаимодействие с другия пол. При обяснение на поведението си, в значително по-висока степен, в сравнение с учениците от контролната група, проявяват критично отношение към слабостите си, без да се самообвиняват, или оправдават за това, без да изразяват безпомощност и бягство от поемане на отговорност. По-често избягват обидните изявления и подигравателни квалификации към представителите на другия пол. В по-голяма степен успяват да съхранят самоуважението и позитивната си самооценка, да защитят своите права, без да накърняват самоуважението и позитивната самооценка на представителите на другия пол. В резултат на всичко това, предлагат по-конструктивни решения за справяне в ситуациите на взаимодействие с тях, отколкото учениците от контролната група.

На основа на анализа на всички резултати от емпиричното изследване в **края на трета глава** са направени следните изводи:

1) Емпиричните данни, събрани в хода на изследването, позволяват да се очертае актуален профил на проблемите и затрудненията, които 12-14 годишните ученици срещат в процеса на формиране на своята Аз-концепция на основата на половата принадлежност, както и на потребностите им във връзка с тяхното психо-сексуално и полово-ролево развитие. Очертаната картина не противоречи на данни от други изследвания за тази възрастова група, като същевременно показва рязка промяна в развитието на самооценката и самоконтрола на основата на половата принадлежност, както и в състоянието на полово-ролевите нагласи и стереотипи на изследваните ученици в прехода от VI към VII клас.

2) Резултатите от експеримента показват, че конструираният модел за обучение (Програма за развитие на умения за междуполово разбирателство), е приложим в работа с ученици от VI и VII клас. Той е адекватен на техните потребности и е способен да влияе комплексно върху развитието на дефинираните в настоящата работа умения за междуполово разбирателство.

3) Потвърждаването на алтернативната хипотеза относно развитието на дефинираните групи умения за междуполово разбирателство показва, че експерименталният модел за обучение е в състояние да постига широк спектър от цели, отнасящи се до:

- ориентиране в метапознанието за пола: разбиране на пола като интегративно понятие в познанието за битието; възприемане на пола като средство за разбиране на различието и равноценността между хората;
- изграждане на положителна Аз-концепция на основата на половата принадлежност: изследване на собствените чувства и поведение, свързани с взаимодействието с

другия пол; изследване на собствените нагласи и предразсъдъци, свързани с възприемането на своя и другия пол; самопознание и позитивна самооценка на основата на половата принадлежност;

- ефективно взаимодействие с представители от другия пол: умения за ориентиране в различни модели на приемливо и неприемливо поведение в ситуации на междуполово взаимодействие; умения за общуване с представители на другия пол; умения за отстояване равноценността на половете.

4) Резултатите от експеримента показват още, че чрез предложения модел на обучение се постига баланс между когнитивни и социо-инструментални компоненти, които изграждат съдържанието на овладяваните от учениците модели на поведение.

5) Резултатите от приложението на модела за обучение свидетелстват за това, че, в рамките на училищното образование, той може да се използва както заради посочените по-горе достойнства, така и заради неговата интегративност и интерактивност, които обуславят високата му адаптивност към различни образователни контексти и учебни ситуации. Освен във формите на СИП, часа на класа, в извънкласните и извънучилищни дейности, отделни части от модела (теми, дидактически процедури и др.) са приложими в обучението по общообразователните учебни предмети: Философия, Психология, Етика и право, История и цивилизация, Свят и личност, Биология и здравно образование, Български език и Литература. Моделът е подходящ да се използва и в полето на неформалното образование за обучение на млади хора от 12 до 18 години (лидери, доброволци и др.) по проблемите на равноценността на половете. Много от идеите в образователното съдържание успешно могат да се използват за работа с деца и от други възрастови групи, както и с възрастни.

6) Емпиричните данни показват, че възрастта на обучаваните (12-14г.) е подходяща за предлагане на образователно съдържание, разкриващо различни страни от познанието за пола и междуполовите взаимодействия. Посочената възраст е особено сензитивна по отношение на утвърждаване на полово-ролеви схематизирани нагласи и поведение, и същевременно – това е възраст, в която, повишаващият се интерес към другия пол, междуличностните отношения и социалната среда в единство с овладяването на абстрактно-логическите форми на мислене, могат да стимулират към цялостно възприемане на проблемите на пола и анализиране на половите взаимоотношения от позициите на интрапсихичната андрогинност и трансцендентирание на половите роли.

7) Емпиричните данни сочат, че моделът на обучение повлиява позитивно личната увереност (асертивност) на учениците на основата на половата им принадлежност. Високата натовареност на съдържанието на програмата с теми и проблеми, свързани със самопознанието, както и интерактивната технология на обучение, довеждат до значително развитие на уменията, свързани с Аз-концепция на основата на половата принадлежност - саморефлексия, самооценка и самоконтрол на собствените чувства и поведение в ситуации на взаимодействие с представителите на другия пол.

Емпиричните данни показват също, че експерименталното обучение допринася съществено за развитието на уменията за изследване на собствените нагласи и предразсъдъци, свързани с възприемането на своя и другия пол.

Обобщение и заключение

В заключение са направени следните обобщаващи изводи по отношение на резултатите от проведеното теоретично и емпирично изследване:

1) Цивилизационното развитие на отношението към пола е еволюция на самия пол (следователно – и на човека).

Историческият преглед и анализът на различни подходи към пола (биологически, социо-културен, субективно-личностен) показва „единомислие” в подценяването на фундаменталните прилики между половете и преувеличаване на поведенческите различия между тях. Основните аргументи, които афишират тези подходи (еволюционно установените биологични различия или полово-ролевата специфика на поведението), често служат за обосноваване на вече съществуващи и формиране на нови предразсъдъци във взаимоотношенията между мъжете и жените, както и за утвърждаване на дискриминационни практики на полова основа.

Философският подход (базиран на онтологични, гносеологически, нравствени и други интерпретации на пола) разкрива път към интегриране на предходните подходи, но аргументите му са трудно достъпни и нямат големи шансове да станат доминиращи в прагматиката. За масовото съзнание половата диференциация по презумпция означава различия и разделение между мъжете и жените, заради което неравенства от всякакво естество между тях са лесно приети в обществото.

2) Половото разделение е природното условие, еволюционното основание и метафизично подсказване на възможността за диалог и единение. В продуцирането на тази възможност, която обикновено означаваме като сфера на духовното, полът реализира своята феноменалност и в това се разкрива неговото предназначение. Мъжкото и женското са зададени да съществуват като начала на духовното.

Разкриването на пола като цялостно проявление на духовното отвежда към идеята за разбирането на другия, като способност, която тръгва от гносеологическите измерения на различието и в пределите на познанието за универсалното открива социалното значение на разбирането като разбирателство, съгласие, взаимно отстояване на човешките права. Тази логика поставя способността за разбиране на другия пол като интегрално ядро в съдържанието на сексуалното образование, чието дидактическо редуциране води до дефинирането на умения за междуполово разбирателство.

3) Критичният анализ на подходите за конструиране на съдържанието на сексуалното образование показва, че те закономерно следват познавателните, социални и културни ограничения в отношението към пола и сексуалността. Логично е, възпитателните и образователни практики, които стоят зад представените подходи, също да се отличават със съдържателна едностранчивост. Въпреки това, училището предпочита на своя територия да прилага избирателно ограничен брой подходи при конструиране на съдържанието на сексуалното образование, а не рядко - и само един. Училището продължава да бъде длъжник на подрастващите по отношение на разкриване на духовния произход и духовната стойност на пола и сексуалността. То все още не използва в необходимата степен интегративните възможности на философското, социо-културното и психологическо познание за пола и сексуалността като инструмент за осъществяване на положителни промени в съзнанието и поведението на учениците.

Състоянието на настоящото сексуално образование и дефицитите в личностните и социалните умения на учениците, характеризиращи психо-сексуалното им развитие и полово-ролево поведение, показват, че е необходимо да се потърсят алтернативни възможности за неговото усъвършенстване.

4) Възприемането на пола и сексуалността като атрибути на интегритета на човека, посредством които се осъществява неговата индивидуална, социална и културна идентификация, дава основание сексуалното образование да се разглежда като интегрално средство за пълноценно психо-сексуално развитие на личността. От тази гледна точка сексуалното образование трябва да отговаря на следните основни изисквания:

- Да подчертава фундаменталната прилика и равнопоставеност между половете, зададени чрез природата на човека като онтологично, биологично и интрапсихично единство на „мъжко” и „женско”;
- Да обяснява функциите на пола за познанието (самопознанието) на човека и на света; да развива чувствителността на представителите на двата пола към техните собствени различни „вътрешни” полови начала, за да осмислят интрапсихичната си андрогинност;
- Да разкрива социално-психологическите механизми за формиране на негативни междуполови нагласи и предразсъдъци;
- Да мотивира развитието на умения за междуполово взаимодействие като основни личностни и социални умения, посредством които се постига индивидуална пълноценност.

5) Резултатите от настоящото емпиричното изследване показват, че конструираният модел за обучение (Програма за развитие на умения за междуполово разбиране):

- е приложим в работата с ученици от VI и VII клас: съответства на потребностите им и отговаря на техните интереси;
- превръща психологическото, социо-културното и философско познание за пола и сексуалността в предмет на интегративно учебно познание;

- реализира цели, свързани с: ориентиране в метапознанието за пола; изграждане на положителна Аз-концепция на основата на половата принадлежност; ефективно взаимодействие с представители от другия пол;
- успява, в потвърждение на хипотезата, да създаде условия за развитие на умения за междуполово разбирателство и да удовлетвори актуални потребности на учениците, свързани с тяхното психо-сексуално и полово-ролево развитие.

б) Резултатите от приложението на модела за обучение демонстрира необходимостта от въвеждане в училище на програми за сексуално образование, насочени към развитие на уменията на учениците за междуполово разбирателство. Тяхното интегриране в съдържанието на общото образование ще разкрие допълнителни възможности за повишаване на чувствителността на учениците към социо-културните и индивидуални различия между хората и за усвояване на ефективни модели на междуличностни взаимодействия.

Научни приноси на дисертационния труд

1. Извършен е теоретичен анализ на категориите *пол* и *сексуалност* и е изяснена прагматичната стойност на техните психо-социални, социо-културни и философски измерения от гледна точка на дидактическото им (съдържателно) редуциране за целите на сексуалното образование.

2. Анализирани са целите, съдържанието и методологията на конструиране на широко използвани програми за сексуално образование във връзка с възможностите им да обслужват потребностите на психосексуалното и полова развитие на учениците.

3. Обосновани са *специфични изисквания* към целите, съдържанието и технологията на програмите за сексуално образование и е доказана необходимостта от развитието на специфична група *интердисциплинарни умения* за междуполово взаимодействие на учениците, дефинирани като *умения за междуполово разбирателство*.

4. Теоретично е обоснован, експериментиран и апробиран модел за обучение (съдържание и технология) на ученици от VI-VII клас за развитие на техните *умения за междуполово разбирателство*, приложим във формите за свободно избираема подготовка, в часа на класа и извънучилищните дейности.

5. Разработено е методическо ръководство („Умения за междуполово разбирателство”), което осигурява устойчивост на иновацията.

Списък с публикации по темата на дисертационния труд

Методическо ръководство

Минчева, М. Развитие на умения за междуполово разбирателство. - Варна, 2006.

Статии

1. Минчева-Ризова, М. Някои ограничения на здравния подход при конструиране на сексуалното образователно съдържание – Сб. Квалификацията на учителите - реалности и перспективи, I част. Варна, ИПКУ 1998.

2. Минчева-Ризова, М. Проблеми и противоречия в методологията на програмните модели за сексуално образование – Сб. Образованието между традицията и бъдещето, Варна, ИПКУ, 2000.

3. Минчева-Ризова, М. Посредници в диалога за равноценността на половете. - Сб. Антропология - педагогика - ергономия. Варна, ДПКУ “Д-р П.Берон”, 2001.

4. Минчева-Ризова, М. От онтологичното начало към съвременната образователна реалност в диалога за равноценността на половете. - Педагогика, 2003, №7.

5. Минчева-Ризова, М. Цивилизационно развитие на отношението към пола и сексуалността. - Сб. Образование и изкуство, I част. Шумен, 2004.

6. Минчева-Ризова, М. Някои ограничения на здравния подход и джендър подхода за конструиране на програмите за сексуално образование. – Сб. Качеството на образованието – дидактически измерения. С., 2005.

7. Минчева-Ризова, М. Училището като посредник в интеркултурния диалог между двата пола. - Сб. Образование и толерантност. Шумен, 2005.